

Kapitel 5

Europa som politisk dannelse

Om danske Europahistoriers historie

Europa står for tiden højt på den politiske dagsorden. Det gælder også den uddannelsespolitiske. Et af de emner, der tiltrækker sig ganske megen opmærksomhed, er Europas rolle og funktion i historieundervisningen. *History Teaching in the New Europe: Challenges, Problems and Opportunities* var således temaet for et stort anlagt symposium, som Europarådet afholdt i Brugge i december 1991.¹

Historieundervisning og politisk dannelse hører sammen. Og et af de spørgsmål, der i dag trænger sig på, er: hvilken rolle skal Europa spille i dagens og morgendagens politiske dannelse? Det er et yderst påtrængende spørgsmål. Men det er hverken enkelt eller ligetil at finde ud af, hvordan spørgsmålet kan tackles og besvares. En indgang er at se på den nyeste litteratur om Europa som begreb og dannelsesmæssig udfordring.

Antropologen Anne Knudsen skrev i 1991 en meget nyttig review-artikel i *Tidsskriftet Antropologi*.² Den har titlen *Europa genbesøgt* og er en analyse af den nye Europalitteratur. Heri drøfter hun spørgsmål som: hvor ligger Europa? - hvem er europæerne? - drejer det sig om regionernes Europa? eller pengenes? - alle centrale og væsentlige spørgsmål, der må tages op, hvis Europas rolle i den politiske dannelse skal drøftes. Men selve begyndelsen

på artiklen er også bemærkelsesværdig. Anne Knudsen hævder indledningsvis:

Det er ikke mærkeligt, at der før 1985 kun fandtes få bøger på dansk om Europa. Europa-bøger var en mangelvare i hele Europa før 1980.³

Da jeg læste disse sætninger, studsede jeg lidt, fordi jeg - uden større besvær - kunne konstatere, at hvad der tilsyneladende var en mangelvare i Europa, er ganske rigt repræsenteret på mine boghylder. Analyser af Europa er nemlig på ingen måde et nyt fænomen. Tværtimod har vi her at gøre med en både ærværdig og veletableret tradition.

Historikeren Jørgen Würtz har gjort et interessant forsøg på at klarlægge den dannelsesmæssige udfordring af 'det europæiske projekt'. Det skete i *Dansker i Europa? National identitet og politisk kultur*, hans bidrag til *Stereotyper i Europa* (1990).⁴ Hovedsynspunktet hos Würtz er:

Den største kulturelle udfordring for Danmark og danskernes i 1990'erne bliver (...) utvivlsomt en nødvendig stillingtagen til [det] 'europæiske projekt'. (...) Udfordringen til danskerne ligger i 90'erne i at vende ansigtet mod Europa og deltage i diskussionerne om skiftet fra national til europæisk identitet.⁵

Når Würtz her definerer udfordringen som et skift fra en dansk til en europæisk identitet, synes hans tilgang at hvile på en antagelse om, at Europa som rammen for en politisk dannelsesbetragtning er noget relativt nyt i en dansk sammenhæng. Denne antagelse er dog ikke korrekt. Gennem de sidste par hundred år har en dansk og europæisk identitet levet side om side hos ganske mange danskere. Men disse identiteter er blevet artikuleret på forskellige tidspunkter og i forskellige sammenhænge. Man har defineret sig som europæer, især når man skulle afgrænse sig fra ikke-europæiske folk og kulturer, og som dansker til forskel fra andre europæiske folkeslag.

Når dette forhold gennemgående bliver overset i den om sig gribende forskning om dansk identitet, så skyldes det en grundlæggende mangel ved megen af denne forskning: den arbejder ud

fra den antagelse, at een bestemt form for kollektiv identitet (den nationale) lader sig udforske og behandle uden at medtænke de mange andre virksomme og konkurrerende former for kollektiv identitet (regional, kulturel, religiøs, politisk, osv).

Anne Knudsen og Jørgen Würtz har begge leveret et vægtigt bidrag til den pågående drøftelse af Europas rolle i den politiske dannelse.⁶ Men begge bidrag er kendetegnet ved samme begrænsning: en manglende behandling af den rolle, som Europa tidligere har spillet i den politiske dannelse i en dansk sammenhæng. Der savnes med andre ord indsigt i de foreliggende traditioner.

Indsigt i de forhåndenværende traditionsdannelser er nødvendig, hvis vi skal få klarlagt, om det 'nye' Europa udgør en egentlig nydannelse i vor mentale geografi. Måske er der blot tale om velkendt kulturelt arvegods i en ny og moderniseret indpakning? Kun på baggrund af en traditionsanalyse vil det kunne komme til at stå klart, hvad der udgør de nye og spændende udfordringer i dag.

Det 'gamle' og det 'nye' Europa

Brud og/eller kontinuitet i dansk mental geografi?

Et er at påpege behovet for traditionsanalyser, noget andet at imødekomme det. Jeg skal her gøre et forsøg på at indkredse og bestemme, om der er sket afgørende ændringer i den mentale geografi omkring Europa. Mit forsøg er dog ikke så lidt af et historiografisk og dannelseshistorisk vovestykke. Jeg vil nemlig hurtigt og kontant sammenligne fire generationer af Europahistorier - altså udforske en enkelt side af dansk mental geografi i løbet af en næsten 100 årig periode. De Europahistorier, jeg har set på, fremgår af nedenstående oversigt.

Hvad angår 1. og 2. generation har jeg valgt at bruge to Europahistorier - det var det mest oplagte i nærværende sammenhæng. Men det bør samtidig nævnes, at jeg lige så godt kunne have valgt at bruge to Verdenshistorier. I det 19. og tidlige 20. årh. var der nærmest ingen eller kun meget lidt forskel på en Verdenshistorie og en Europahistorie. Det er derfor helt igennem velbegrundet, når Hartvig Frisch i sin *Efterskrift* til *Europas Kulturhistorie* (1928) skriver: "... denne Bog [er] blevet ikke saa lidt af en Verdenshistorie".⁷

1. generation

GUSTAV BANG:

Europas Kulturhistorie i Fortællinger for Folket, bd. 1 & 2 (1899)

2. generation (ca. 30 år senere)

HARTVIG FRISCH:

Europas Kulturhistorie, bd. 1 & 2 (1928)

3. generation (ca. 30 år senere)

HARTVIG FRISCH:

Europas Kulturhistorie, bd. 1-4 (2. rev. & udv. udg., 1961-62)

PER KRARUP (udg.):

Vor kulturarv, bd. 1-6 (1961-70)

SVEND ERIK STYBE:

Idehistorie. Vor kulturs ideer og tanker i historisk perspektiv (1961)

ERIK LUND, MOGENS PHIL & JOHANNES SLØK:

De europæiske ideers historie (1962)

4. generation (ca. 30 år senere)

HANS BOLL-JOHANSEN & MICHAEL HARBSMEIER (udg.):

Europas opdagelse. Historien om en idé. (1988)

SØREN MØRCH:

Det europæiske hus, Bd. 1: *Civilisationen* (1991)

Danske Europahistorier

Forklaringen på dette forhold er enkel. Det var en konsekvens af eurocentrismen - altså hele ideen om Europa som verdens centrum og historiens højdepunkt. Denne idé udgjorde i det 19. og tidlige 20. årh. en fælles forståelses- og identitetsramme for de lærde og velbjergede (borgere/bønder/arbejdere).⁸

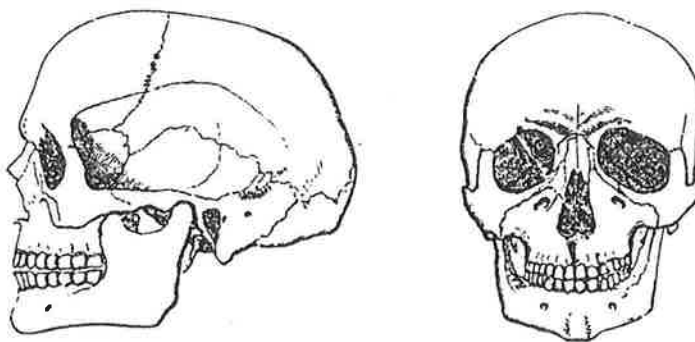
Og nu til 1. generation af de udvalgte Europahistorier. *Europas Kulturhistorie* er skrevet af Gustav Bang, udkom i 1899 og er i sig selv en flot og imponerende præstation af en forfatter på 28.⁹

Han giver ingen nærmere begrundelse for, at han har valgt at gøre Europa til rammen/enheden for sin fremstilling. Man finder derfor heller ikke en diskussion af, hvad Europa egentlig er. Bang går ud fra, at Europa er en velkendt og uproblematisk størrelse. Den har med andre ord karakter af noget-taget-for-givet. Hvad det var Bang tog for givet, viser sig, når han indledningsvis behandlede spørgsmålet: hvorfra kommer den indoeuropæiske race? Vi har her et eksempel på den 'gamle' europæiske identitetsforståelse:

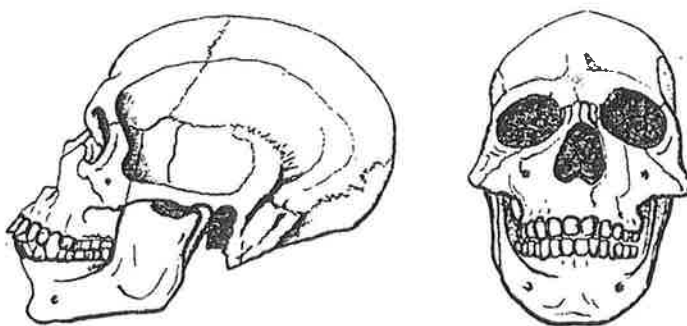
Der er løbet meget Vand i Stranden siden hine fjærne Dage, da alle Indoeuropæere boede i én Egn, talte ét Sprog og havde én og samme Kultur. De har arbejdet sig frem over vide Strækninger af den gamle Verden og den nye med. Men det er ikke blot store Landmasser, de har gjort sig til Herre over; de har ogsaa formaaet at aftvinge Naturen dens Hemmeligheder og gøre dens stærke Kræfter til deres lydige Tjenere; de har formaaet at rejse stolte og skønne Værker i Sten og Ord og Farver; de har formået at tømre Kulturbygninger saa herlige, at kun et eneste andet Folks Kultur - de skævojede, sorthaarede Kinesere - fortjener at stilles op imod dem. Hvor milevid en Forskel er der ikke paa hine svundne Tiders barnlige, uudviklede Stammefolk og saa vore Dages Evropæere! Nogle af Urfolkets Sønner har været tidlig udviklede, men er ogsaa tidlig til at ældes; - Inderne havde en fin og høj Civilisation over 1000 Aar før vor Tidsregning; Grækerne og lidt senere Romerne naaede deres Kulturs Højdepunkt før Kristi Fødsel. Andre er først senere kommet ind i den store Kulturs mægtige Strøm, men saa har ogsaa det Lod, de har lagt i Vægtskaalen, tynget saa meget des mere. Hvad enten det nu er i Asien eller i Evropa, vor Folkeraces Vugge har staaet, saa er det i Evropa, den indoeuropæiske - og dermed den menneskelige - Kultur er naaet videst frem; - og menneskeligt Øje ser ingen Grænser for, hvor vidt den endnu kan naa.¹⁰

Sådan skrev en ung progressiv historiker og socialdemokrat i slutningen af forrige århundrede. Det vigtige i denne sammenhæng er ikke, at han var socialdemokrat, men at han var typisk for sin tid. Hos Bang finder man den klare og bastante eurocen-

trisme, altså forvisningen om at Europa udgjorde verdens centrum og civilisationens omdrejningspunkt. For ham var Europa en helhed, han definerede sig selv og sine læsere som europæere, og ikke-europæere er i hovedsagen fraværende i fremstillingen.

Kranium af en Indoeuropæer.

Kranium af en Neger.

Os og de andre

Illustration fra Bangs *Europas Kulturhistorie*, 1899.

Hos Bang finder vi også den massive og skråsikre fremskridtstro. Og han var ikke den mindste smule tvivl om, hvem der var bærerne af dette fremskridt: europæerne. Og det er ved hjælp af denne fremskridtstro, at Bang søgte at etablere en sammenhæng mellem fortid, nutid og fremtid. Det var inden for et internt europæisk spændningsfelt, at Bang placerede de udfordringer, som samtidens politiske dannelse måtte tackle. Den primære udfordring var at finde i spændningsfeltet mellem klassekonflikt og klassesamarbejde i Europa.

Springer vi ca. 30 år frem, kommer vi til Hartvig Frischs *Europas Kulturhistorie* (1928).¹¹ Der er flere klare lighedspunkter mellem Bang og Frisch. Frisch gav heller ikke nogen begrundelse for at gøre Europa til enheden for sin fremstillingen. Derfor følte han sig heller ikke nødsaget til at definere, hvad han forstod ved Europa. Også spørgsmålet om den indoeuropæiske race tog Frisch op.

Men der er også flere åbenbare forskelle mellem de to Europa-historier. Frischs behandling af racespørgsmålet er meget mere kompleks og derfor også meget mindre skråsikker end Bangs. En anden afgørende forskel gik tilbage til det forhold, at Frisch var begyndt at sætte spørgsmålstegn ved både eurocentrismen og fremskridtstroen. Det var den 1. verdenskrig, der havde fremprovokeret denne usikkerhed om Europas betydning og fremtid.

Indtil Verdenskrigen var Europa baade økonomisk, politisk og aandeligt Kulturens Brændpunkt. England beherskede Penge-markedet; Frankrig laa i Spidsen i Litteratur, Kunst og det borgerlige Livs Vaner og Forlystelser; Tyskland havde Føringen i Videnskab, Teknik og Militærvæsen; de mindre europæiske Lande som Holland, Schweiz og de skandinaviske Lande ragede op ved deres folkelige Kultur, Organisation og Hygiejne, og fra Italien udgik frugtbare Impulser i Teknik, Digtning og Arkæologi. Denne Blomstring hvilede paa den enestaaende Stilling, som de fremskredne europæiske Lande indtog i den samlede Verdensøkonomi dels som Kolonimagter, dels som Kreditorlande, dels som Udførelseslande for Industriprodukter. Denne Førestilling har Verdenskrigen gjort Ende paa;¹²

Den 1. verdenskrig havde ikke alene sat spørgsmål ved forestillingen om Europa som verdens navle. Den havde fremavlet en markant krisebevidsthed: "Europas aandelige Kultur [staar] i Øjeblikket [=1928] i Opløsningens Tegn". Og denne usikkerhed og krisebevidsthed slog igennem, når Frisch forsøgte at skue fremad i tid. Han slog her fast, at man "kunne [ikke] drage sikre Slutninger om Fremtidens Kultur".¹³

Europa stod - som Frisch så det - over for en ny stor udfordring. Den kom fra Rusland, der i modsætning til Europas gamle havde en ny og levedygtig kultur. Rusland er "kulturhistorisk set det

Rusland: Europas nye udfordring

Illustration fra Frischs *Europas Kulturhistorie*, 1928.

Land i Verden, som i Øjeblikket rummer størst Interesse", fordi dets arbejdere "har Selvfølelse og Overbevisning om at være Bærere af en ny Kultur". Når Frisch søgte at indkredse det spændingsfelt, hvor samtidens politiske dannelse mødte sin primære udfordring, rettede han opmærksomheden mod Europas indre splittelse: det gjaldt den nationale såvel som den klassemæssige. Det var her morgendagens udfordringer lå. Og Frisch sluttede sin *Europas Kulturhistorie* med følgende formaning til læserne:

Spørgsmaalet er: vil Europa drage Lære af Verdenskrigens Erfaringer, eller vil det blive et Offer for sine sociale og nationale Fordomme? Af Svaret afhænger Fremtidens Kultur i vor Verdensdel.¹⁴

Springer vi endnu en gang ca. 30 år frem i tid, kommer vi til begyndelsen af 1960'erne. Frischs kulturhistorie var fortsat ak-

tuel - det viser dens genudgivelsen. Men for at kunne bruges i 60'erne måtte den både ajourføres og dens slutning skrives om. Den opgave blev overdraget til Svend Erik Stybe, der erstattede Frisch krisebevidsthed med en moderat fremskridtstro. Under overskriften *Eldorado eller ragnarok. Fremtidens Enten-Eller* argumenterede Stybe for "en betinget optimisme".¹⁵

Efterspørgslen efter Europahistorier var stor i begyndelsen af 60'erne. I 1961 udsendtes - foruden Frisch - 1. bind af det store fællesnordiske projekt om *Vor kulturarv*. Samme år udgav Svend Erik Stybe *Idéhistorie. Vor kulturs ideer og tanker i historisk perspektiv*, og året efter kom *De europæiske ideers historie* af Erik Lund, Mogens Pihl og Johannes Sløk på markedet - de to sidstnævnte var beregnet på gymnasieskolen.

De nye Europahistorier ligner deres forgængere på flere punkter. Europa fremstår fortsat som en uproblematisk og derfor udefineret størrelse. Den udtalte præmis er stadigvæk, at læserne udmærket ved, hvad Europa er - det er selvfølgelig 'vor fælles kulturarv'. Det forhold, som Frisch havde peget på, stod i 60'erne klart for alle: Europa var ikke længere verdens centrum. Og efterdønningerne af den krisebevidsthed, som slog igennem hos Frisch, kan ligeledes spores i de nye værker. Mest udtalt er dette i *Vor kulturarv* - fx. i følgende formuleringer, der er skrevet af Alf Ahlberg. De er hentet fra hans indledning til bd. 1, der helt i værkets ånd bærer overskriften: *Arven*.

Vor kultur gennemlever et stadium af kriser og katastrofer. Dunklere eller klarere har vi en følelse af, at selve dens grundvold vakler, at de grundværdier, der bærer den, er begyndt at blive stadig mere problematiske. (...) Fremtiden er hyllet i dunkelhed - ingen ved, om det er morgendæmringens eller aften-skumringens. Men når en bygning ryster og vakler i sin grundvold, er det på høje tid at undersøge denne grundvolds beskaffenhed og holdbarhed. I en tid, hvor det gælder vor vesterlandske kulturs eksistens, trænger vi mere end nogensinde før til en dyb og grundig selvbesindelse. (...) Intet synes mig mere nødvendigt end at gøre værdierne op i det dødsbo, vi kalder den vesterlandske kultur, vække dem til live, gøre dem til levende fortid. (...) Målet med dette værk er altså netop det (...)

at gøre vores kulturs værdier op, gøre dem til en levende fortid, på hvilken vi kan bygge vor vej mod fremtiden.¹⁶

Fremskridtstroen er ikke helt opgivet. Fremskridtet var fortsat muligt, såfremt europæerne forblev tro mod det, der i *Vor kulturarv* kaldes:

[den] fælles *åndelige tradition*, en stor syntese af mange elementer, hvori (...) arven fra antikken og arven fra kristendommen er de dominerende.¹⁷

På andre punkter er det mere afstanden til forgængerne, der falder i øjnene. I 60'erne var det blevet helt uomgængeligt at medtænke de ikke-europæiske kulturer, når Europas fremtid skulle overvejes. I *De europæiske ideers historie* slås det fx. afslutningsvis fast, at der er behov for "en ny indstilling over for *verden uden for Europa* (...). Europa [har her] en meget stor opgave og et uhyre ansvar".¹⁸

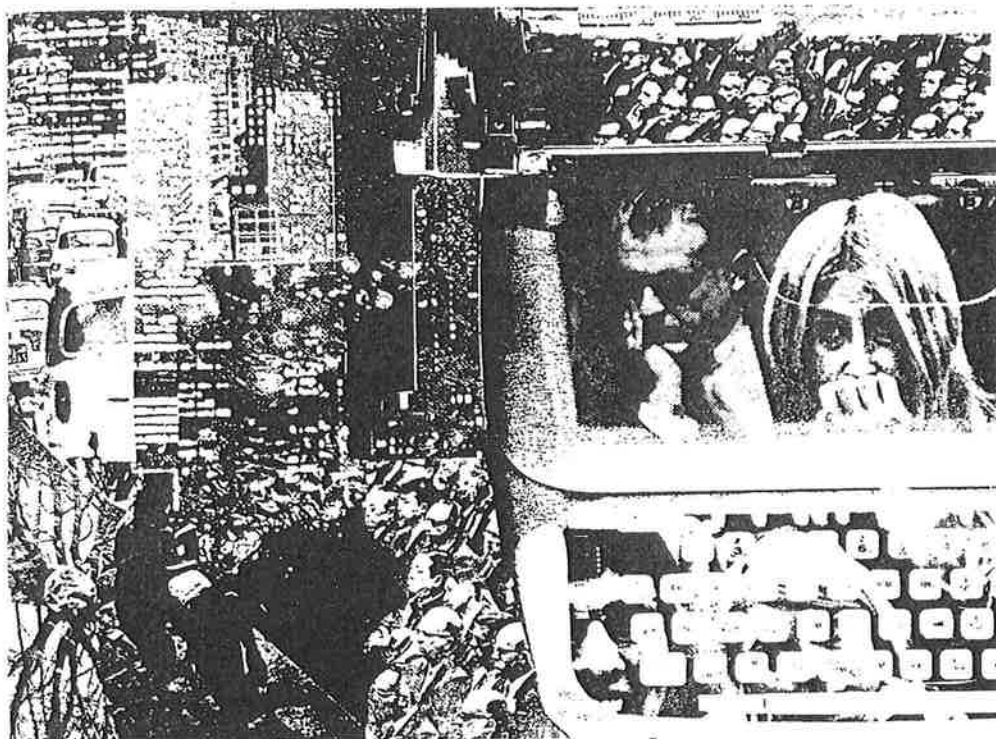
Det er interessant at se, hvorledes denne opgave og dette ansvar - to af de primære udfordringer i samtidens politiske dannelse - blev defineret. Der blev her peget på to forhold. Dels var europæerne nu ved at have forudsætningerne for, at man "med langt større fordomsfrihed end nogen sinde før [kunne] møde fremmede kulturer". Dels var det Europas "historiske mission" at tilbyde resten af verden en andel i "den europæiske tanke" og "den europæiske kultur".¹⁹

I 1960'erne kunne ingen være i tvivl om, at Europa ikke - hvad angik økonomisk og politisk magt - var verdens centrum. Det udelukkede dog ikke, at forestillingen om Europas forrangsstilling kunne opretholdes. Men det medførte, at en sådan stilling måtte begrundes på nye måder. Europas særstilling i verden blev nu retfærdiggjort ved hjælp af ideen om, at dets kulturelle arv var alle andre kulturer overlegen. Denne idé spores klart i de sidste bind af *Vor kulturarv* fra 1970, hvor værkets redaktører afslutningsvis spørger:

Stillet over for hele værket vil mange måske spørge, hvorfor vi - i en tid hvor alle må tænke globalt - væsentligt har begrænset os til vor egen kulturkreds (...). Det [skyldes] navnlig, at vi

er overbevist om, at netop den europæiske kultur - trods alle udsving - er den eneste, der ved at skabe den rationelle videnskab og samtidig fastholde en tro - med håb imod håb - på at ånd også er en magtfaktor, har mulighed for at bidrage til overvindelsen af de vældige modsætninger, der behersker vort århundrede.²⁰

Men gruppen bag *Vor kulturarv* ville ikke stille sig tilfredse med denne forestilling om Europas åndelige og kulturelle overlegenhed i forhold til andre kulturkredse. Fremtidsperspektivet var - således som det blev oprullet af Peter P. Rohde i afslutningskapitlet om *Mennesket i nutidens samfund* - at Europa kunne blive, hvad han benævnte "riget i midten" - det nye og tredje kolossalrige.

Europæisk kultur i opbrud

Illustration fra Rohdes afslutningskapitel i *Vor kulturarv*, 1970.

...hvis det lykkes at skabe et virkeligt Europa, har dette tredje kolossalrige (med flere indbyggere end nogen af de andre) muligheder, som de andre ikke besidder. Europa er nemlig det eneste område i verden, som besidder en gammel, ubrudt kultur, og kultur er en kraftkilde og kundskabsfond, der stadigt vil kunne tappes af. (...) I Europa er traditionerne fra Grækenland, Israel og Rom ført videre, og alle impulserne lever og virker fremdeles. Intet af, hvad der engang er skabt, ophører helt at eksistere, hvor talen er om en levende kultur uden skarpe brud eller fremmed intervention.²¹

Vender vi os nu mod den 4. og sidste generation af Europahistorier, så bliver det hurtigt åbenbart, at meget er sket i løbet af 70'erne og 80'erne. Det fremgår allerede af titlen på den første af disse. Den er: *Europas opdagelse - historien om en idé*. Europahistorierne i de forudgående generationer havde som fælles udtalt udgangspunkt haft, at alle (dannede) læsere udmærket vidste, hvad Europa egentlig var. I modsætning hertil fremstår Europa i de nye Europabøger som en delvis uafklaret og noget prekær størrelse.

I *Europas opdagelse* (1988) slås det indledningsvis fast, at definitionen af Europa giver anledning til en hel del tvist. I Michael Harbsmeiers bidrag understreges det, at det er i mødet med og afgrænsningen fra ikke-europæerne, at Europa bliver opdaget, altså bliver til. Og i mange af de andre bidrag godtgøres det, at Europa er noget forskelligt for forskellige europæere. Der er forskel på fx. østeuropæernes, franskmændenes og tyskernes Europa. Samme usikkerhed omkring Europa spores i den allernyeste Europahistorie: bd. 1 af *Det europæiske hus* (1991). Søren Mørch indleder bindet med en diskussion af spørgsmålene: hvad er Europa - og hvor ligger det?

Hvad der tidligere blev betragtet som noget åbenbart og taget for givet, er ved indgangen til 90'erne blevet en noget uafklaret og problematisk størrelse. En af forklaringerne på dette skal findes i det forhold, at de antropologiske briller, som europæere normalt kun har taget i brug, når de skulle betragte ikke-europæere, bliver i dag også anvendt i studiet af europæerne selv. Men det er værd at understrege, at denne antropologiske relativering

af Europa ikke har ført til en forkastelse af ideen om Europas forrangsstilling - i hvert fald ikke hos Søren Mørch.

Hos Mørch lever ideen fortsat i bedste velgående. Hans bind bærer titlen: *Civilisationen* - og den bestemte entalsform er helt bevidst, ja den er faktisk hele pointen. Og hos Mørch lever fremskridtstroen også ufortrødent videre. Det kan illustreres med et citat fra kapitlet: *Fremskridt - hvad andet?*

Ludvig d. 14. regerede usandsynligt længe, og efter den tid var der ikke tvivl om, at den europæiske civilisation var den dominerende, og at alle andre var chanceløst fortabt. Det bærende i den europæiske civilisation er og har hele tiden været det videnskabelige, det tekniske, det økonomiske og det politiske. Inden for de områder må selv kulturpessimister slå de utroligste knuder på sig selv for at undgå at skulle indrømme, at der sker fremskridt.²²

Og når Mørch afslutningsvis søger at klarlægge de udfordringer, som den politiske dannelse i dag må tackle, holder han fast ved ideen om Europas civilisatoriske mission i verden. 'Vi europæere' skal bevidst og åbent gøre vor kultur til normen for omgangen med 'de andre' og så i øvrigt sørge for at få den eksporteret til resten af verden.

De individuelle menneskerettigheder og de retsgarantier, der sikrer den enkelte mod vilkårlig og voldelig behandling, kan vi ikke give køb på under henvisning til religiøse forestillinger i andre kulturer. Det er værdier, der er udviklet i den europæiske civilisation i løbet af de sidste par hundred år, og de betegner et fremskridt i omgangen mellem mennesker og i forholdet mellem den enkelte og statsmagten. Det er på de vilkår og kun på den, vi kan mødes med andre kulturer. (...) jeg er ikke blind for, at der er noget både naivt, frelst og etnocentrisk ved denne holdning, men den er nødvendig, for at de stadig mere almindelige møder mellem folk fra forskellige kulturer kan forløbe på en rimelig og værdig måde. Det tjener intet formål at komme med relativiserende undskyldninger ...²³

Europas opdagelse

HISTORIEN OM EN IDÉ

Det prekære Europa

Forside af *Europas opdagelse - historien om en idé*, 1988

Den hurtige og kontante gennemgang af Europahistoriernes hidtidige historie er nu tilendebragt. Der må derfor vendes tilbage til udgangsspørgsmålet: er der brud og/eller kontinuitet i dansk mental geografi omkring Europa i de sidste 100 år?

Meget har ændret sig i tidsrummet fra Gustav Bang til Søren Mørch. Hele racetænkningen er ganske forsvundet. Verden uden for Europa er blevet mere og mere tænkt med. Og Europa ses ikke længere som en relativ homogen og uproblematisk størrelse: dets ydre grænser er blevet mere utydelige og de indre forskelle mere åbenbare. Dansk Europatænkning har således ændret sig ganske markant i de sidste 100 år.

Men det er åbenbart - og det er nok det mest interessante - at der også kan påvises en ganske betydelig kontinuitet. Ideen om Europas forrangs- eller særstilling i verden er ikke forsvundet i løbet af de sidste 100 år. Hos nogen bliver den opretholdt med uformindsket styrke.

Indholdsbestemmelsen af det særligt europæiske varierer dog meget. Det er afgørende forskelle i indkredsningen af, hvad der udgør Europas kulturelle arvesølv. I 60'erne var hovedtendensen at understrege den dobbelte arv fra antikken: den græsk-romerske og den jødisk-kristne tradition. I klar kontrast hertil ser Mørch disse to traditioner som lig i lasten på den europæiske civilisations skude. Med andre ord: den europæiske selvglæde flourerer uformindsket, selvom europæere er vildt uenige om, hvorledes den skal retfærdiggøres. Narcissismen må vel nærmest siges at være gået dem/os i blodet.

Faglig og demokratisk udfordring

Kan vi lære andet og mere af denne gennemgang af Europahistoriernes historie? Kan vi blive klogere, hvad angår den måde, vi kan/skal tackle de dannelsesmæssige udfordringer, som Europa stiller os over for i dag?

Analysen af Europahistoriernes historie viser, at i disse værker er fortidsfortolkning, samtidsanalyse og fremtidsforventning flettet ind i hinanden. Europahistorierne er alle blevet tænkt og skrevet som bidrag til samtidens overvejelser om: hvorfra er 'vi' kommet?, hvor står 'vi' nu? og hvorhen ønsker 'vi' at drage?

Forfatterne af Europahistorierne har alle været på det rene med, at fortid-nutid-fremtid må knyttes sammen, hvis fremstillingen skal give mening og have betydning for en bredere offentlighed. Samme forhold gælder i skolen. En klar adskillelse af fortid, nutid og fremtid er ødelæggende i en sammenhæng, hvor Europa skal tages op som tema og udfordring i den politiske dannelse. Gymnasieskolen står her i en bedre situation end folkeskolen. Gymnasiet har ikke i samme grad adskilt historie og samtidsorientering/samfundsfag - en adskillelse, der må betegnes som værende direkte modproduktiv, hvis skolen skal være et sted, hvor en demokratisk politisk dannelse skal have mulighed for at udfolde sig og florere.

De behandlede Europahistorier hører alle hjemme i en bestemt genre: den populære og synteseorienterede fremstilling. Det er ikke i rollen som eksperten (fagspecialisten), at historikerne/akademikerne optræder i disse fremstillinger. De skriver for det brede, det dannede, det opvoksende publikum. Europahistorierne bliver således brugt til at demonstrere den almindennende betydning af historikernes arbejde.

Analysen af de hidtidige Europahistorier viser, at historikerne i dem har påtaget sig rollen som folkeopdragere og vejvisere for ungdommen. De optræder med andre ord som 'identitetsdannere'. Og derfor er det også relativt let at fremanalysere det dannelsesmæssige sigte med fremstillingerne.

Dette forhold gælder også for Søren Mørch, selv om han i teksten slår syv kors for sig og besværgende påstår, at han kun har skrevet: "for min egen skyld. For at få sammenhæng i mine egne tanker".²⁴ Mørch vil slet ikke være ved, at han i den nye Europahistorie farer frem som en selvglad, forkyndende missionær. Historikere har dog lært, at man ikke altid skal tage programerklæringer på ordet, men i stedet må se på den foreliggende fremstillingspraksis.

Når Mørch ikke vil vedgå, at han i sin fremstilling optræder som vejviser og identitetsdanner, skal dette ikke forklares ved en særlig mangel eller svaghed hos Mørch. Der er snarere tale om en mere almen faghistorisk mangel og svaghed. Rollen som vejviser/identitetsdanner er - i en faglig sammenhæng - blevet mere og mere prekær i løbet af de senere årtier. En sådan rolle er dels blevet underløbet af historiefagets fremadskridende professionalisering

og specialisering, dels blevet problematiseret af de fremherskende traditionsdannelser i efterkrigstidens danske faghistorie.²⁵

Hvor prekær og tvivlsom denne rolle er blevet, fremgår tydeligt af flere udgivelser fra de senere år. De mest oplagte eksempler er: Politikens Verdenshistorie (1982-87) og Gyldendals Europahistorie (1991-92). Begge forlag og begge redaktører har - viser det sig - erkendt et vigtigt dobbeltforhold.

Dels at dansk faghistorisk forskning er som oftest i dag uden en overgribende mening, uden et dannelsesmæssigt perspektiv. I dansk faghistorie synes 'de store historier' at være aldeles døde og borte. Det skal dog her bemærkes, at det er ikke i første række postmodernisterne, men faghistorikerne selv, der har aflivet 'de store historier'. Dels at det er yderst vanskeligt at sælge et produkt til en bredere offentlighed, hvis værket helt mangler et overgribende perspektiv og sigte.

Forlag og redaktører har derfor måtte finde en vej ud af dette dilemma. Dilemmaet er søgt overvundet ved, at redaktørerne i begge værker for egen regning og risiko og helt adskilt fra de faglige fremstillinger har fremlagt nogle overgribende og perspektiverende overvejelser.

I Politikens Verdenshistorie har Erling Bjøl selv skrevet både værkets første og sidste bind. De to bind er krampagtige forsøg på at få skabt lidt sammenhæng og mening i mamutværket. Bind 1 består af nogle usammenhængende længdesnit under titlen *Fra urtid til nutid* (1982) og bind 21 af ca. 50 siders historiefilosofisk snik-snak under titlen *Historiens magt og mening* (1987).

Samme nødløsning har Gyldendal benyttet sig af i den nye Europahistorie. Søren Mørch fremlægger i bind 1 sine helt personlige, essayagtige refleksioner over Europa: før, nu og i morgen. Hermed kan læserne få det indtryk, at der er en sammenhæng og perspektiv i hele projektet. Men samtidig er forfatterne til de efterfølgende fem bind blevet friset til at gøre som de plejer: at kunne skrive uden at se deres bidrag som led i en større og ordnet sammenhæng og uden at skulle tage hensyn til sigtet eller perspektivet med hele værket. Det er ikke så lidt af en grotesk fremgangsmåde, at helheden (= bind 1) faktisk blev udarbejdet og præsenteret, førend projektets enkeltdele var blevet udtænkt og skrevet.

I en skole- og uddannelsessammenhæng - og det er min første pointe - går det ikke an at efterligne de danske forlag og deres re-

daktører: altså at holde den faglige analyse og den politiske dannelse adskilt. Skal historielærere fremstå som troværdige og meningsfulde medspillere i børn og unges dannelse og uddannelse i dag, må de energisk forsøge at samtænke: dels fortidsfortolkningen, samtidsanalysen og fremtidsforventningen, dels det faglige arbejde og den politiske dannelse.

Her kan man med god grund indvende: er det ikke, hvad historielærere altid har søgt at gøre? Har de/vi ikke altid søgt at fungere som vejvisere og identitetsdannere i en skolesammenhæng? Man kan diskutere, hvor stor effekt skolens historieundervisning har haft. Men det lader sig vanskeligt bestride, at der er en lang og veletableret tradition for, at historielærere ser deltagelsen i opbygningen af forskellige former for kollektiv identitet som en central og væsentlig del af deres opgave. Og det gælder opbygningen af såvel en dansk national som en europæisk identitet.

Men - og det er min anden pointe - vi skal ikke i dag søge efterligne og videreføre den måde, som skolen traditionelt har søgt at opbygge forskellige former for kollektiv identitet. Folke- og gymnasieskolen har normalt søgt at påtrykke de opkommende generationer disse identiteter. Den har som regel ikke spurgt de opvoksende generationer, om og på hvilke betingelser de vil være en del af sådanne fællesskaber - om og på hvilke betingelser de ønsker at fastholde og videreføre de foreliggende kulturelle og politiske traditioner. Som oftest er de kollektive identiteter: den danske og/eller europæiske blevet præsenteret som nogle nærmest naturgivne og derfor indiskutable størrelser. En sådan praksis skal vi bestemt ikke opretholde i dag.

Når jeg fremhæver dette forhold, så er det, fordi Europarådets seneste symposium om historieundervisning i det 'nye' Europa viste, at der i dag findes en hel del lande/grupper, der gerne så, at skolens historieundervisning blev brugt på nogenlunde samme måde, som den blev anvendt i det 19. og tidlige 20. årh.: altså som et middel til at fremme en socio-kulturel integration af befolkningen og til at etablere en fælles identitet.²⁶

Det kan her være på sin plads at komme ind på Hacettes nye fælleseuropæiske historiebog²⁷ - en bog, der også blev taget op til drøftelse på Europarådets symposium om historieundervisningens opgave i dagens Europa. Der er god grund til at tage *Europæernes Historie* (1993) alvorligt - både som historiedidaktisk og som poli-

tisk projekt. Frédéric Delouche er initiativtageren og drivkraften bag projektet, historikere fra 12 europæiske lande har skrevet den, og den er nu blevet udgivet på 15 forskellige sprog i lande i og uden for Europa.

Den nye Europahistorie er tænkt som en fælles historiebog i helt bogstavelig forstand: indholdet af såvel bogens tekst- som dens billedside er det samme i alle udgaver. Kun i de forord, som forlag og initiativtager har skrevet til læserne i de enkelte lande, kan man finde mindre variationer. Den dansk-norske udgave - kan det i øvrigt oplyses - kom på markedet lidt over et år efter den franske og tyske udgave.

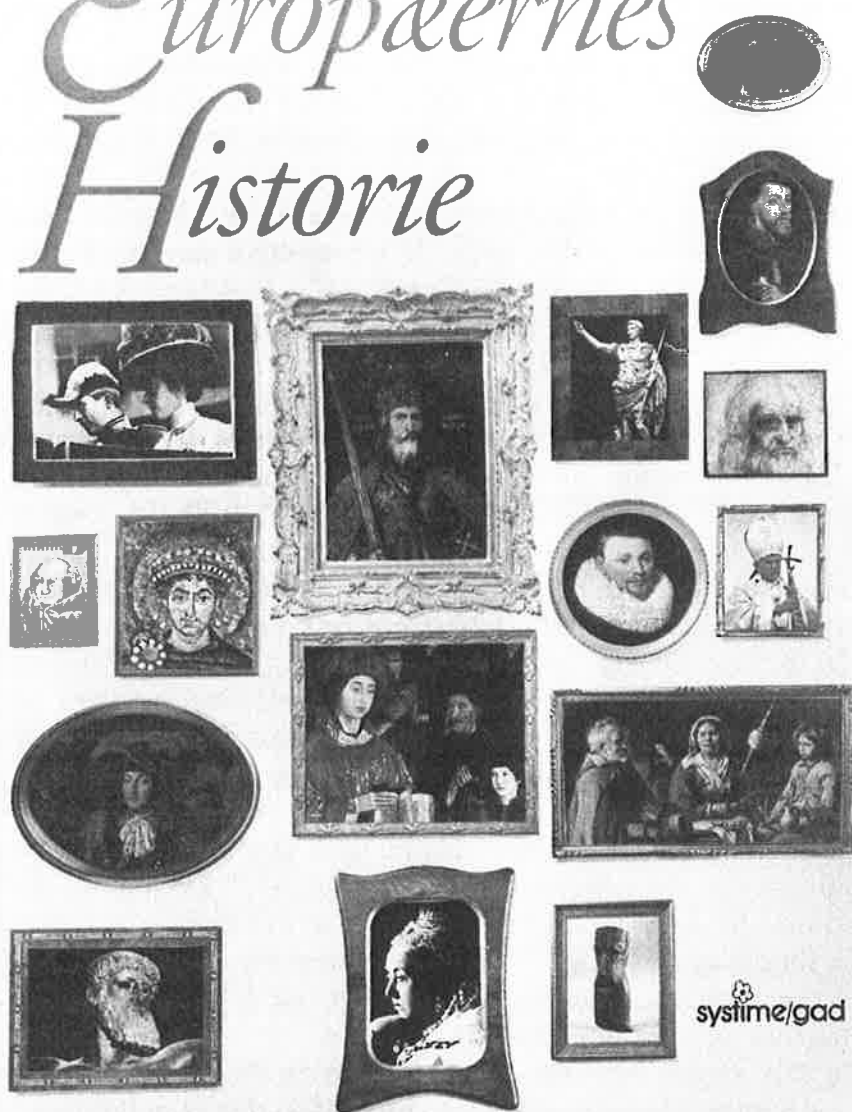
I *Europæernes Historie* sammenknyttes ikke alene fortid, nutid og fremtid, men det faglige indhold bliver også samtænkt med den politiske dannelse. "Historieskrivningen" - hedder det i Delouches forord - "ser på fortiden, men får én til at tænke over nutiden og endnu mere over fremtiden".²⁸ Og derfor starter og slutter bogen med at behandle spørgsmålet om situationen i dagens og morgendagens Europa. Set under en synsvinkel synes alt at være flot og godt. Men det er det nu ikke. Problemet med den nye Europahistorie er ikke det nutids- og fremtidsrettet indhold. Det er derimod den bagvedliggende tilgang til spørgsmålet om, hvordan en politisk dannelse kan og skal tackles i demokratiske samfund.

Gruppen bag *Europæernes Historie* har været på det rene med, at den bevægede sig ind på en følsom og kontroversiel side af skolens historieundervisning. Den har således bevidst søgt at undgå, at bogen kommer til at fremstå som "et propagandistisk værk, der forherliger Europa og 'den europæiske idé'".²⁹ Den har ligeledes forsøgt at undgå, at bogen skulle resultere i "eine Monopolisierung der Vorstellungen und Deutungen von Vergangenheit durch die europäische Perspektive".³⁰ Delouche erklærer tværtimod frejdigt på gruppens vegne, at "vi prøver kun fordomsfrit at forstå og forklare".³¹ Danske læsere vil nok snarere bemærke, at der til tider er endog meget langt fra de gode intentioner til den faglige og politiske praksis.

I sig selv er det legitimt nok at skrive en Europahistorie med et pro-europæisk udgangspunkt og sigte. Men det er selvfølgelig ikke ligegyldigt, hvordan det gøres. Skal en sådan fremstilling fungere rimeligt i en demokratisk dannelsessammenhæng, må den kunne honorere visse grundkrav. De vedrører, både hvordan der argu

skrevet af 12 europæiske historikere

*Europæernes
Historie*

Vore fælleseuropæiske aner
Forside af *Europæernes Historie*, 1993

menteres for det valgte ståsted, og hvordan alternative standpunkter bliver præsenteret og behandlet.

Set i lyset af sådanne grundkrav er *Europæernes Historie* hverken et prisværdigt eller et imponerende værk. Man finder i den en udtalt monopoliseringstendens - en tendens, der synes at have sin rod i en ukritisk tro på ens egen 'gode' sag kombineret med en manglende respekt for ens politiske modstandere. Tendensen slår igennem fra første færd. I forordet står der således at læse:

Samtidig med at Europa famlende søger mod et fremtidigt mål, synes noget udefinerbart at bremse de europæiske landes indbyrdes tilnærmelser. Dette 'noget' består både af økonomiske interesser, sprog og kulturelle traditioner, men også af fordomme, der oftest er grundløse. Disse fordomme er sejlivede og overføres fra generation til generation, ikke kun i familierne, men også i de historiebøger, vi læser.³²

Da hverken Delouche eller forfatterne gør forsøg på at indkredse og indholdsbestemme disse grundløse, men sejlivede fordomme, melder mistanken sig, at termen 'fordom' egentlig bliver brugt til at miskreditere modstandere af nutidens fælleseuropæiske projekt. Og en sådan mistanke bestyrkes, når man læser videre. Her bliver det klart, at det er tilhængere af nationalstaten og nationalstatstænkningen, der hele tiden skal stå for skud.³³

Monopoliseringstendensen videreføres i det indledende kapitel, der uden forklaring eller rødmen bærer overskriften *Den europæiske identitet*. Brugen af den bestemte entalsform kan kun siges at være passende ud fra en synsvinkel: fraværet af alternative synspunkter. Det nævnes således slet ikke, at der i dag findes forskellige konkurrerende opfattelser af europæisk identitet. Også på en anden led kan en monopoliseringstendens spores. Med udgivelsen af *Europæernes Historie* har man forsøgt at udarbejde "prototypen på en europæisk historiebog til uddannelsesbrug - den første 'euro-håndbog'".³⁴ Og i det udsendte materiale hedder det:

The basic idea is to produce a prototype textbook of the History of Europeans. (...) Once published, it will be used as a textbook in a great many schools and as the first reference book of European History. It could eventually be used as an

argument for introducing a history of Europe which would be common to all school curricula.

Når man tager i betragtning, hvordan den nye Europahistorie faktisk er tænkt og udformet, så må forslaget om en fælleseuropæisk historiebog fremstå som ikke så lidt af en afskrækkende tanke. *Europæernes historie* lægger nemlig slet ikke op til en åben og demokratisk debat med de opkommende generationer, om og på hvilke betingelser de ønsker at være europæere. Tværtimod lægger den op til at påtrykke dem een bestemt variant af den europæiske arv og identitet.

Historieundervisning og politisk dannelse bør fortsat være tæt forbundne størrelser. Den centrale udfordring - som jeg ser det - er, at vi som historielærere søger at deltage i de pågående kollektive identitetsdannelser med både vor faglige og vor demokratiske samvittighed i behold. Det er ikke nogen let opgave. Snarere er det en af de vanskeligste udfordringer, som vi står over for i dag.

Fagligt er udfordringerne store. Det er således ganske vanskeligt at skille skidt fra kanel, når spørgsmål om/definitioner af det særligt danske/det særegne europæiske skal drøftes. Forsøg må dog gøres. Det letteste ville måske være at reducere alle foreliggende bud til ideologi og så øve ideologikritik. Ideologikritikken kan bestemt ikke undværes. Men gør vi ikke andet end det, kan det tages som en indikator på, at historiefaget ikke har meget at byde på i en dannelsessammenhæng. Skal det fungere som dannelsesfag, må det kunne byde på andet og mere end blot demaskering og nedrivning. Det må også være villig til at tage værdier og visioner op til overvejelse og debat. Skolen svigtes ofte her af den faghistoriske forskning. Der kan ikke hentes meget stof af relevans for den pågående politiske dannelse i eksempelvis den nye *Dansk Identitetshistorie* (1991-92).³⁵

Demokratisk er udfordringerne ikke mindre. I en demokratisk sammenhæng burde det være uomgængeligt, at alle væsentlige traditioner/grupper kom til orde, dels på egne præmisser, dels i kritisk belysning. Det er dog ikke videre let at skabe et åbent og tolerant rum for en overvejelse af, hvem 'vi' er og hvad 'vi' vil. Ofte er det vanskeligt at lade alternative synspunkter/tilgange komme til orde i en identitetssammenhæng uden at karikere, uden at skabe mod- og fjendebilleder. Et oplagt eksempel på dette

er Hans Henningsens *Det folkelige og Europa*, hans bidrag til jubilæumsbogen *Midt i højskolen* (1991).³⁶ Skal vi komme videre her, fordrer det op- og udbygningen af en flerkulturel kompetence hos os selv og de andre. Vi må med andre ord til at gøre en flerperspektivisk tilgang til normen for vor omgang med hinanden.

Skal historieundervisning og politisk dannelse for alvor knyttes sammen, må andre og mere vidtgående pædagogiske udfordringer tages op til overvejelse og afklaring. En af fordelene ved identitetsbegrebet er, at det får frem i lyset, at historiebevidsthed og politisk dannelse også vedrører de dybere lag i personlighedsdannelsen, struktureringen af følelseslivet, opbygningen af loyaliteter og antipatier.

Skal historiefaget fungere som dannelsesfag i folke- og gymnasieskolen, betyder det, at det bliver et holdnings- og identitetsbearbejdende fag. Og jo mere identitetsnær historieundervisningen bliver, desto mere påtrængende bliver spørgsmålet om misbrug, manipulation og indoktrinering. Det rejser eksempelvis det etiske og demokratiske problem: er der urørlighedszoner, som vi bør respektere hos eleverne og os selv? Hvor går grænsen mellem dannelse og overgreb? Hvordan undgår vi manipulation og sikrer reel selvbestemmelse - også for dem, der tænker meget anderledes end 'vi' gør.

Her findes ingen enkle eller lette løsninger. Problemet kan formentlig kun håndteres på en rimelig måde, hvis vi åbent vedgår, at værdivalg og holdninger må indgå som et nødvendigt og integreret element i enhver 'fornuftig' løsning. Misbrug, manipulation og indoktrinering imødegås kun ved at respektere andres ret til at føle, tænke og handle anderledes.

NOTER

1. Den officielle rapport fra Europarådets *Council for Cultural Co-Operation* (= CC-ED/HIST (93) 1) er redigeret af Michel Charriere og udkom i februar 1993.
2. A. Knudsen, "Europa genbesøgt", *Tidsskriftet Antropologi*, nr. 23, 1991, s.185-193.
3. Sst., s.185.
4. J. Würtz Sørensen, "Dansker i Europa? National identitet og politisk kultur", i G. Agger m.fl. (udg.), *Stereotyper i Europa*, 1990, s.11-27.
5. Sst., s.12-13.
6. Se også A. Knudsen, *Identiteter i Europa*, 1989.
7. Hartvig Frisch, *Europas Kulturhistorie*, bd. 2, 1928, s. 565.
8. Jf. B.E. Jensen, *Frihed i de europæiske kulturer*, (= *Nu og Da*, nr. 1), 1986.
9. Bangs historiske forfatterskab er grundigt behandlet i M. Rüdiger, *Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat*, 1987. Rüdiger giver dog ikke kulturhistorien en særskilt behandling.
10. Gustav Bang, *Europas Kulturhistorie*, bd. 1, 1899, s. 7-8.
11. Baggrunden for, opbygningen og modtagelsen af Frischs kulturhistorie er for første gang blevet grundigt analyseret i N.F. Christiansen, *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens. En biografi*, 1993.
12. Hartvig Frisch, *Europas Kulturhistorie*, bd. 2, 1928, s. 555-56.
13. Sst., s. 563-64.
14. Sst., s. 564.

15. Hartvig Frisch, *Europas kulturhistorie* bd. 4, 1962, s. 503.
16. Per Krarup m.fl. (udg.), *Vor kulturarv*, bd. 1, 1961, s. 6-10.
17. Sst., s. 9.
18. Erik Lund m.fl., *De europæiske ideers historie*, 1962, s.360.
19. Sst., s. 360-61.
20. Per Krarup m.fl. (udg.), *Vor kulturarv*, bd. 5, 1970, s.2.
21. Per Krarup m.fl. (udg.), *Vor kulturarv*, bd. 6, 1970, s. 687.
22. Søren Mørch, *Det europæiske hus*, bd. 1, 1991, s.332.
23. Sst., s. 336-37.
24. Sst., s.13.
25. Jf. den hypotese, der bliver fremlagt i kapitel 6 om "Dansk faghistorie i europæisk perspektiv".
26. Jf. rapporterne fra symposiet: H. Skovgaard Nielsen, "Historieundervisningen i de europæiske lande", *Noter om historie og undervisning*, nr. 112, 1992, s.1-3 og B.E. Jensen & S. Larsen, "Historieundervisningen i Europa", *Historie & Samtid*, 1992, s.45-8.
27. Bogen er i flere omgange blevet præsenteret af Johan Bender, der er den danske deltager i projektet - se "Det første fælles-europæiske historiebogsforsøg. Europæernes historie", *Noter om historie og undervisning*, nr. 103, 1990, "Europæisk identitet. Europæisk bevidsthed i historisk belysning", sst., nr. 110, 1991 og "Den første fælleseuropæiske historiebog", *Historiedidaktik i Norden*, bd. 5, 1994. Tilsvarende bidrag fra den hollandske og tyske deltager i projektet er at finde i henholdsvis: B. Smulders, "Geschichte Europas und der Europäer: Ein Schulbuch" i W. Fürnrohr & W. Vathke (udg.), *Zugänge zur Geschichte*, 1992, s.107-15 og D. Tiemann, "Das Europäische Geschichtsbuch. Erfahrungen eines Mitautors", *International*

Society for History Didactics. Informations, bd. 14, 1993, s.71-79.

28. *Europæernes Historie*, 1993, s.5.

29. Sst., s.6.

30. D. Tiemann, "Das Europäische Geschichtsbuch. Erfahrungen eines Mitautors", *International Society for History Didactics. Informations*, bd. 14, 1993, s.79.

31. *Europæernes Historie*, 1993, s.5.

32. Sst., s.5.

33. Se den udprægede negative behandling af fx. nationalhistorier, nationalfølelsen og det nationale princip - sst., s.16 & 28-9.

34. Sst., s.4.

35. Jf. den udtalte skuffelse i anmeldelserne i historielærertidsskrifterne - Birgit Knudsen i *Historie & Samtid*, 1991, s.135 og Per Nytrup i *Narratio*, nr. 21, 1992, s. 5-14.

36. I E.-M. Boyhus (udg.), *Midt i højskolen. En antologi om det folkelige, det politiske, det universelle og det historisk-poetiske*, 1991, s.123-41.

HISTORIEDIDAKTISKE

SONDERINGER

BIND 1

BERNARD ERIC JENSEN

Institut for historie og samfundsfag
Danmarks Lærerhøjskole
1994